

Egy négyszögletű, de mégis kerek hely. A kollektív emlékezet színtere Lázár Ervin A Négyszögletű Kerek Erdő című művében

Kloiber Alexandra

Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Társadalom-, Szociális és Kommunikáció-
tudományok Intézete, tanársegéd 0009-0007-5859-9342 | MTMT: 10069471

KEYWORDS

- square
- round
- forest
- places of memory
- collective memory
- ritual

KULCSSZAVAK

- négyszögletű
- kerek erdő
- emlékezhely
- kollektív emlékezet
- rítus

ABSTRACT

A square, yet round place – The scene of collective memory in Ervin Lázár's work The Square Around Forest | Building on Pierre Nora's theory of collective memory, this study formulates the hypothesis that Ervin Lázár's work *The Square Around Forest* can be interpreted as a place of memory. The research examined the theoretical assumption using qualitative narrative analysis on a targeted sample. I mapped the memory-creating and memory-shaping network of the three selected episodes. The analysis used the concept of place of memory in Nora's threefold sense, i. e., in the material, functional, and symbolic sense. The thesis also discusses how the implicit content of the tales, their invisible pedagogical toolkit, contributes to the canonization of the work's pedagogical role. *The Square Around Forest* is a memory space that, beyond individual situations, also stores the mechanisms of community life and identity.

ABSZTRAKT

A tanulmány Pierre Nora kollektív emlékezettel összefüggő elméletére építve fogalmazta meg hipotézisét, miszerint a Lázár Ervin *A Négyszögletű Kerek Erdő* című műve emlékezhelyként értelmezhető. A kutatás a narratívaelemzés kvalitatív módszerével, célzott mintán vizsgálta az elméleti feltevést. A három kiválasztott epizód emlékezetalkotó és -formáló működési hálóját térképeztem fel. Az elemzés az emlékezhely fogalmát a norai hármast, azaz a materiális, a funkcionális és a szimbolikus értelemben használta. A dolgozat egyúttal arra is kitér, hogy a mesék implicit tartalma, láthatatlan pedagógiai eszköztára miként járul hozzá a mű pedagógiai szerepének kanonizálásához. *A Négyszögletű Kerek Erdő* ugyanis egy olyan emlékezeti tér, amely egy-egy szituáción túl, a közösségi lét, identitás működési mechanizmusait is tárolja.

Bevezetés

*„A nap nem tesz különbséget. Süt boldogra-boldogtalanra.”
(Lázár, 1985, 124)*

Ló Szerafin kijelentése akár hétköznapi üzenetként, mottóként is megállná a helyét. Gondolatmenete azonban még tágabb kontextusba kerül, egyrészt Vacska-matinak köszönhetően, aki továbbfüzi ezt a megállapítást, másrészt annak a sajtós világnak köszönhetően, amelynek teremtményei által megismerkedhetünk a *Négyszögletű Kerek Erdő*vel. Lázár Ervin műve szimbolikus értelemben és fizikai valójában is otthont ad a különcöknek. A *Négyszögletű Kerek Erdő* olyan

hely, amely nemcsak az irodalomtörténetben él tovább, hanem a családi mese-hagyományokban, a színházi élményekben, de van politikai és társadalmi kapcsolódása is, sőt őrzi a mesék működési mechanizmusait a jövő számára. A források szerint Lázár Ervin legtöbbször kiadott műve. A meseciklus a magyar irodalom, gyermekirodalom kanonizált alkotása, a kollektív emlékezet része, ezáltal pedig identitásformáló erővel hat. Generációról generációra történő vándorlása hozzájárul ahhoz, hogy a történetekben rejlő szimbolikus jelentésekre, értékekre közösen emlékezzünk, formálva a kollektív emlékezetet. Hipotézisem szerint – és ezt hivatott megvilágítani jelen tanulmány – a Négyszögletű Kerek Erdő pedagógiai szempontú, generációkat összekötő emlékezhelynek (is) tekinthető, amely megőrzi a közösség emlékezetét, segíti a közös értékrend átadását. Kérdésfeltevéseim ehhez a státuszhoz kapcsolódnak: 1. Hogyan működik a meseciklus anyagi, szimbolikus és funkcionális dimenziója? 2. Milyen konkrét emlékezeti, identitásképző, közösséget formáló funkciókat lát el a szöveg? A témaválasztás jelentőségét, egyúttal aktualitását egyrészt az adja, hogy a Lázár-mesék szerepe a nevelésben máig élő hagyomány Magyarországon, másrészt a norai fogalom alkalmazása lendületet adhat a gyermek- és felnőttirodalomhoz tartozó művek hagyományos értelmezéséhez képest. A dolgozat két fő pillére: egy elméleti alapozás és egy szövegközpontú elemzés. Az előbbi Maurice Halbwachs szociológus és Jan Assmann egyiptológus kollektív és kulturális emlékezte mellett Pierre Nora történész emlékezhely-konceptióját hívja párbeszédre. Az utóbbi, tehát a szövegvizsgálat, három, a mintakorpuszba kerülő, epizód elemzését jelenti. Az író szövegei a nevelésben évtizedek óta hagyományként érvényesülnek, amelyek a közösség kollektív tudásának a részeként ágyazódnak be. A mű olvasata tehát többretegű, a nevelő-oktató munkában az emlékezhelyekkel dolgozó történetek innovatív lehetőséget kínálnak a korai identitásformálásra és közösségépítésre, a multikulturális nevelési kihívásokra.

Elméleti keret, módszertan

A francia történész, Pierre Nora sokat vitatott *lieu de mémoire* fogalmát egy hét-kötetes, több mint 130 tanulmányt tartalmazó, a *Lieux de mémoire* (Az emlékezet helyei) címet viselő műben ismerhette meg a tudományterülettel foglalkozó közösség. Kifejezése a történettudomány mellett átkerült aztán más diszciplínákba, eljutott Európa más országaiba is. Hátterében a többi között az állt, hogy az 1970-es évekre a múlt elbeszéléseinek metanarratívái érvényüket veszítették, ebben a közegben kínált új utat Nora más szemléletű, változatos tematikájú, több nézőpontot felvonultató történeti elemzése. A monumentális mű tanulmányai a

műtfeldolgozás változatos forrásait (mint például az ünnepek, utcanevek, tájegységek) sorakoztatják fel. Nora kijelentései pedig a tudományos diskurzus meghatározó és vitákat indító mondataivá váltak. Abból indult ki, hogy a hagyományos paraszti közösségek felbomlásával a nemzeti emlékezet folytonossága megszakadt. Eltűntek tehát az emlékezetközösségek, ezzel együtt lezárult az átadást biztosító intézmények (pl. egyházak, iskolák) kora is. A „folyamatosság érzése az emlékezhelyekbe költözött át” (Nora, 2010, 13), az emlékezetnek ugyanis „nincs már valódi közege”. A francia történész kijelenti, az emlékezet hordozói pedig a csoportok, utalva Maurice Halbwachs teóriájára a kollektív emlékezetéről. A francia szociológus úgy gondolkodott, hogy az észlelés egyéni szinten történik, míg az emlékezés már társadalmi keretek között (Halbwachs, 1992, 38). Négy emlékezetformát különböztetett meg: az önéletrajzi emlékezetet, a történelmi emlékezetet, magát a történelmet, illetve a kollektív emlékezetet. A kollektív emlékezet fogalmát aztán Jan Assmann viszi tovább, négy dimenziót csatolva ehhez: a mimetikus, a tárgyi, a kommunikatív és a kulturális emlékezetet. Ez utóbbinak hordozói vannak, formája rögzült, rítusokhoz és kanonizált formákhoz kapcsolódik, a régmúltra csatol vissza. Míg a kommunikatív emlékezet a tapasztalatok, az egyéni élmények által formálódik, informális, a hétköznapi szintjén szerveződik, időtávlata pedig 80–100 évig terjed. Az átmenet folyamatos a kettő között. Assmann szerint a kollektív emlékezet térbeli és időbeli dimenzióval rendelkezik, szükség van tehát helyszínekre. Amikor a kommunikatív emlékezet szakasza lezárul, a kulturális emlékezet működését például szövegek, tárgyak, képek, szobrok, ünnepek biztosítják. Ilyen hordozóként funkcionálhatnak Nora emlékezhelyei is, erősítve a kollektív identitást. Tipológiája szerint vannak tényleges (pl. temetők, emlékművek), szimbolikus (pl. megemlékezések, évfordulók) és funkcionális emlékezhelyek (pl. szövegek, himnuszok, zászlók). Jellemzőjük, hogy nem maguktól jönnek létre, rituálisak, jelentéseik változnak, illetve egy közösség múlt- és önértelmezéséhez járulnak hozzá. Nora ugyanakkor figyelmeztet, az emlékezhelyek elterjedése az élő emlékezet visszaszorulását jelzi.

Társadalmi, történelmi kontextus a műelemzéshez

A Négyszögletű Kerek Erdő költőversenyéről szóló epizódjával találkoztak először az olvasók a Jelenkor 1972/7-8-as számában. A mű teljes egészében 1985-ben jelent meg, tulajdonképpen észrevétlenül, az irodalmi közeg által nem reflektáltan (Komáromi, 2011, 321). Azonban a mű minden (11) epizódja felbukkant Lázár egyéb, korábbi köteteiben. Egyedül Vacskamati, a nagy, egyetemes, világméretű család az, amelyik nem az író saját mesegyűjteményében, hanem a

Janikovszky Éva által szerkesztett, több szerzőt is jegyző – Csoda az óvodában (1982) című – kötetben került a nyilvánosság elé. A főhősök így már 1985 előtt ismertek voltak az olvasók számára: például Bruckner Szigfrid első „fellépése” A kislíu meg az oroszlánok (1964) meseregényben volt, Dömdödömé a Jelenkorban, Mikkamakka pedig A Hétfejű Tündér kötetből kerül át A Négyszögletű Kerek Erdőbe. A történetek egy része már a Bikfi-bukfenc-bukferencben (1979) c. kötetben is felbukkant, a Gyere haza, Mikkamakka! pedig 1980-ban önállóan jelent meg. A mesefűzér tehát „nem az önálló írásokból állt össze, hanem három kisebb, de összefüggő egységből” (Vigyikán, 2023, 88). Talán részben ez magyarázza, miért nem váltott ki komolyabb figyelmet. A mű elbeszélései önállóan is olvashatók, de gyakran meseregényként interpretálják¹. A műfaji kérdésre Komáromi Gabriella is kitér, és megállapítja, A Négyszögletű Kerek Erdő mesefűzér, amelyen érezhető, hogy már kész történetekből állt össze. „Ha a meséket a keletkezésük rendjében raknánk össze, azonnal semmivé lenne a mű regényszerűsége” (Komáromi, 2011, 325), de narratív írói eszközökkel Lázár összekapcsolja a történeteket. Nem véletlenül érezzük kerek egésznek, amit megerősít Pompor (2007, 100) állítása is: ez az író „leegységesebb műve”, annak ellenére, hogy az epizódok nem alkotnak egy egységes történetet. Az író E/1 narrátorként csak a mű bevezető részében tűnik fel, majd pedig a mindentudó nézőpontból beszéli el az erdőlakók ügyes-bajos dolgait (Pompor, 2007, 116). Történetei tulajdonképpen tekinthetők prózai művekként, de novellaként vagy akár parabola-ként, de leginkább „szeretemesekként” – fogalmaz Pompor (2007, 100). Üzenetei többnyire az írói életmű korai szakaszában formálódtak, de érvényességüket később sem veszítették el. A közösségi lét és a magány, a szeretet, az őszinte oda-fordulás, a játék tematikái A Négyszögletű Kerek Erdő előtti írásait is átjárták. De alkotó világát mindvégig jellemezte még a valóság és a fantázia összetalálkozása. A jelenségre az irodalomtudomány a mágikus realizmus kifejezést használja, amely több, az ember által nem mindig felfogható, érthető sors, illetve olykor a tragikum megjelenítésére vonatkozik (Komáromi, 2011, 193–194), Lázár Ervin esetében pedig elsősorban az írói látásmódra.

Kinek írta meséit Lázár Ervin? Ez kérdésként, A Négyszögletű Kerek Erdő esetében, inkább csak az első megjelenés idején vetődhetett fel. Ma már nem kérdés, a Lázár-életművel foglalkozók² világosan leszögezik, gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt szólnak az író meséi. Ahogy utal erre a Móra Kiadó gondozásában több ízben is megjelent könyv fülszövegének zárómondata: „A Négyszögletű Kerek Erdő azóta generációk kedvence lett könnyed, mégis filozofikus humora és szerethető figurái miatt”. Komáromi szerint a hazai irodalmi térben

¹ Vö. Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő című szócikk <https://tinyurl.com/78djcz3>; Gyermekregény 6-9: A Négyszögletű Kerek Erdő <https://tinyurl.com/4ph7jurm>.

² Vö. Alföldy (2007), Pompor (2007, 2008), Komáromi (2011)

kevés olyan mese és vers van, amely autonóm alkotás, ugyanakkor a gyerekek számára is érthető. Ebben pedig egy fontos tényező az író, a mesemondó „gyerekképe”. Maria Lypp 2020-as tanulmányára hivatkozva (Komáromi, 2011, 227–231) kifejti, a mese narrátora a felnőtt, a befogadója a gyermek, és annak ellenére, hogy eltérően gondolkodnak, más és más élményekből táplálkoznak, különböző nyelvi szinteket használnak, szociokulturális helyzetük sem egyforma, az interakció létrejöhet közöttük. Az élmények átadása pedig kapcsolatot teremt közöttük. Lázár életművében a mesék, illetve a felnőtteknek szóló elbeszélések között nincs éles határ, az előbbiekre jellemző nyelvi humor és játékoság az idősebb generációt is képes magával ragadni (Alföldy, 2007, 99). Számukra izgalmas lehet még a filozofikusság, a társadalmi érzékenység, az identitás (másság, együttérzés, szolidaritás) és a közösségi kódok feltárása, a szövegek mélyebb jelentésrétegeinek megfejtése (pl. Ló Szerafin állandó lesikálásának a története, Aromo részvétele a nyúlfutás-tanfolyamon). Oktatói tapasztalataim szerint A Négyyszögletű Kerek Erdő a pedagógiai pályát választó diákok családjában jellemzően ott van a könyvespolcokon, szállóigévé vált kifejezései, jelenei pedig eljutnak a fiatalabb nemzedékekhez. Az egigero.hu weboldalon például elérhető egy lista, amely az ötletgazda, Czákó Réka felhívására készült, és első sorban a Neveljünk olvasókat közösségi oldal csoporttagjainak a javaslatai alapján állt össze „56 remek, többestés gyerekkönyv 5-8 éves gyerekeknek” címmel. Ezen szerepel A Négyyszögletű Kerek Erdő is.³ A mű népszerűségét jelzi a számtalan színházi adaptáció (pl. Madách Színház, Pécsi Nemzeti Színház, Kecskeméti Katona József Színház, Vörösmarty Színház Székesfehérvár stb.), az iskolai drámapedagógiai foglalkozások, vagy éppen a filmes feldolgozások⁴ is. Pompor Zoltán (2021) szerint valószínűsíthető, hogy „minél lelkesebb Lázár-olvasók a szülők, nagyszülők, annál korábban” találkoznak a gyerekek az író kötetivel. Ugyanakkor, ha a statisztika felől nézzük, a 2017-es országos, reprezentatív olvasáskutatásban a 3–5 évesek szüleinek csupán 1,37 százaléka vallotta azt, hogy Lázár Ervint olvas a gyermekének. Igaz, a kérdőíven szerepelt egy olyan kérdés is, természetesen szülői megválaszolással, hogy ki a gyermek kedvenc írója. A rangsorban a nyolcadik helyen végzett Lázár Ervin. Ez azért is érdekes, egyetértve az elemzők (Gombos, Tóth & Péterfi, 2019, 20) észrevételével, mert Lázár regényszerű művei későbbi időszakban nyújthatnak megfelelő olvasási élményt. A szöveg számtalan előfordulása azonban jelzi, utalva hipotézisemre, A Négyyszögletű Kerek Erdő kanonizálódott, emlékezhelyként értelmezhető.

³ 56 remek, „többestés” gyerekkönyv 5-8 éves gyerekeknek: <https://tinyurl.com/27vn8ebt>

⁴ Volt egy 2007-es minisorozata a Magyar Televíziónak. 2010-ben pedig a Kecskemétfilm elkezdte a meseciklus epizódjainak az animációs feldolgozását, ez a munka 2025-től folytatódik újabb 6 résszel.

Modern mese mély gyökerekkel

A Négyszögletű Kerek Erdő többrétegű modern mese. Ahogy a befogadás kérdésénél már érintettem, a szöveg a felnőtt- és gyermekolvasatot egyaránt magába foglalja. Megjegyzem, gyakran éppen ebből a polifonikusságból fakad napjainkban a kételkedő, bizalmatlan szülői attitűd a könyvválasztás kapcsán. De érdeemes szem előtt tartani Komáromi (2011, 240) megállapítását, miszerint bár a gyerek „szövegértése és befogadása ezeket a szövegeket olvasva – éppen a legszébb mesék esetében – csak töredékes lehet, de megértés ez is, amely később teljessé válhat”. A Négyszögletű Kerek Erdő meséi parabolikus elbeszélések is. A helyszín leképezi a világunkat, ahol megélhetjük a szabadságot, ahogy ennek az ellenkezőjét, hiszen köztünk is bármikor megjelenhet Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon, hogy mindent szétziláljon. Minden lehet kerek és szögletes, nem csak A Négyszögletű Kerek Erdőben. De a felnőttek számára feltáruló jelentéssrétegek ismerete nem szükséges ahhoz, hogy a gyerekek boldogan, komfortosan érezzék magukat ebben a különleges és színes mesebeli térben, a befogadás folyamata során.

A Négyszögletű Kerek Erdő helyszíne Pécel, itt élt családjával Lázár Ervin 1971 és 1980 között.⁵ Rácpácegres ebben a mesefüzérben nem szerepel. Az erdő nevén kívül csupán egy földrajzi név bukkan fel a műben, a Nagy-rét⁶. A Négyszögletű Kerek Erdő a különcök elfogadásának, a szeretetnek, a szabadságnak a szimbóluma, maga az elnevezés pedig egy *oximoron*, azaz látszólag összeférhetetlen elemek játékos társítása: mesehagyományunk egyik állandó „kelléke” a kerek erdő, olyan jelzót kapott (négyszögletű), amely az egészet abszurdá teszi. De a nevek között nem ez az egyetlen oximoron, Kisfejú Nagyfejú Zordonbordoné is az. Ezzel a játékosággal az antihős szerepét inkább humorossá, mint fenyegetővé teszi. A cím- és névadás is mutatja azt az írói attitűdöt, amelyre A Négyszögletű Kerek Erdőben nemcsak az erdőlakók cselekedetei (pl. versenyei, erőkifejtései, bukfencezései) közvetítik a játékoságot, hanem a mesefüzér nyelvi stílusa is. A gyermeknyelvi szóalkotások, a szokatlan szórend, a neologizmusok szintén erre építenek.

Bár modern mese, de nem nélkülözi a népmesék fordulatait, szerkezeti struktúráját idéző esszenciákat sem. A klasszikus tündérmesékre utal a jó (az erdő lakói) és a rossz (Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon) szerepeltetése, azonban

⁵ Vö. Lázár Ervin és A Négyszögletű Kerek Erdő: <https://tinyurl.com/57xfjfwf>.

⁶ Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő. Ló Szerafin legyőzi önmagát. „El is indultak azonnal a Nagy-rét felé. Akkor volt ez a Nagy-rét, hogy egyik végéről éppen hogy csak látni lehetett a másikat. Alig-alig. Nem beszélve a másik végéről. Mert onnan meg az egyiket lehetett alig-alig látni. Szóval jókora rét volt.”

a végkifejlet már ettől eltérő lezárást ad. Lázárnál ugyanis a hős nem akarja minden áron elpusztítani a gonoszt, és a pozitív karakterek személyiségjegyei is komplexek, olykor hiúk, önzők, dicsekvők, de szerethetők (Pompör, 2007, 120). Ez végigkíséri az író meséit, jóllehet „nem válthat meg mindenkit, vannak kudarcai, szomorúság is fakadhat belőle, de képessé tesz a megbocsátásra.” (Komáromi (2011, 250) Pompör összegzésében ezek szeretetmesék. A botlások, veszekedések A Négyszögletű Kerek Erdő lakói között is tetten érhetők, általában az állatmesék hagyományos konfliktusaira épülnek, amelynek része a versengés, de ez a gyerek számára nem idegen közeg. A küzdelem pedig, visszautalva a többi között Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon nevére, humorral kiegyesztülve jelenik meg. A drámai lezárás nem jellemző prózai műveire (Alföldy, 2007, 101).

A szereplők

Az erőlakókat pomogácsokkal ijesztető, a nevetést utáló Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon már elfoglalta méltó helyét jelen dolgozatban is (komikus anti-hősként). A kulcsfigura A Négyszögletű Kerek Erdőben Dömdödöm, aki elfordul a hétköznapi világtól és új nyelvet alkot, amikor azt tapasztalja, hogy az emberek álszent módon használják a szeretet szót. Mikkamakka viszi őt is, ahogy a többieket is, az erdőbe. Itt találkozik össze és alkot közösséget Bruckner Szigfrid, Ló Szerafin, Aromo, Vacskamati, Nagy Zoárd és Szörnyeteg Lajos. Mind máshonnan, más okokból érkeztek ide, mindegyikük cipeli a saját keresztjét. A meseciklus epizódjaiban az ő eszme-futtatásairól, dilemmáikról, gondjaikról olvashatunk. Olyan konfliktusokról, amelyek a gyerekek számára könnyen és gyorsan azonosíthatók, mint például „a csalás, más ötletének, teljesítményének kisajátítása. De szembesülnek a közösség tagjainak jellemhibáival is, úgymint a csökönyösség vagy a kisszerűség” (Poós, 2023). Vagy ahogy Komáromi (2011, 325) jellemzi az író karaktereit: „tökéletlenek, de ezen képesek gyorsan túllépni”, de rögzös az út, amelyet bejárnak, és amin az egyéni érdekek háttérbe szorulnak, a közösség szempontjai pedig hangsúlyosabbá válnak. A mesefűzér szereplői olyan különcök, akiknek nincs helye a hétköznapi világban. Vigyikán (2023, 92) kijelenti, „A Négyszögletű Kerek Erdő lakói nem győztesek, hanem menekültek, kitaszítottak és az életből kiábrándult remeték”. Vagyis amikor Mikkamakka átviszi őket a „misztikus erdőbe” (Komáromi, 2011, 328), már megtapasztalták, milyen kívülállóként, a szeretet és elfogadás hiányában létezni egy társadalomban. Ezért is lesz mindez fontos szimbóluma a meseciklusnak, jóllehet – egyetértve Vigyikán megállapításával – a narratív cselekvés szintjén más képet kapunk, gondoljunk csak az epizódokat átszövő vitákra, veszekedésekre, az emberi gyarlóságot szimbolizáló megnyilatkozásokra.

Nyelvi játék

A nyelvi ötletesség Lázár Ervin prózáinak a sajátossága. Pompor szerint (2017, 124) az író meséiben jelenik meg a gyermeknyelv, az írói fantázia és a tájnyelv. Gyakran összemosódásukból szabálytalan nyelvi alakzatok, halandzsaszövegek keletkeznek. Ezek nem üres formák, kommunikatív értékük jelentős – funkciójuk a mágikusság, a közösségi kohézió, a humor, az esztétikai élmény, a nyelvi játék (Tamás, 2015, 171). A Négyszögletű Kerek Erdő epizódjaiban találkozhatunk ezekkel, hangsúlyosan a Dömdö-dömdö-dömdödöm című részben. Lázár szövegeiben gyakran felbukkanó nyelvi eszköz az ismétlés, a halmozás, a legkülönfélébb narratív közegben pl. amikor Vacskamati gondatlanságát hozza elő a közösség:

- „– *Bizony nem gondozza a virágját.*
– *Bizony nem öntözi.*
– *Bizony rá se néz.*
– *Bizony hervadozik szegény virág.*
– *Bizony kornyadozik*” (Lázár, 1985, 62)

Vagy amikor Zordonbordon kénytelen bukfencezni:

- „*Jaj, elgázolnak, jaj, elsöpörnek, jaj, elsodornak, jaj, eltipornak*” (Lázár, 1985, 123).

Lázár Ervin nyelvi formái, mint például a Dömdödöm, a Bikfi-bukfenc-bukferec, vagy a „*majdnem mindent tudok, avagy majdnem tudok mindent*” a kollektív emlékezet verbális lenyomatai. Könnyen előhívhatók és átörökíthetők, utalva az emlékezhelyeket alkotó elemek ismérveire. Ez a nyelv egyúttal kódként működik, mert aki ezt a befogadás során megfejt, az beavatottá válik, részese lesz A Négyszögletű Kerek Erdő univerzumának.

Elemzés

Az emlékezhelyek (*lieux de mémoire*) norai értelemben az elhalványuló kollektív emlékezet hordozói, és tulajdonképpen azért jönnek létre, hogy feltartóztassák az időt, elejét vegyék a felejtésnek, és a múlt egy mozzanatát „kimerevítsek”. Egyszerűek és kétértelműek, természetesek és mesterségesek, illetve anyagi természetűek és elvontak. De nem jönnek létre spontán módon, szükséges hozzá az emlékezés szándéka, ugyanakkor nem állandóak, képesek változni (Nora, 2010, 27–28).

A dolgozat hipotézise szerint Lázár Ervin mesefüzére, A Négyszögletű Kerek Erdő emlékezethely. A szöveg epizodikus felépítése, az állandó helyszín és az azonos szereplők, valamint az illusztráció egy olyan irodalmi közeget hozott létre, amelyben a másság, az elfogadás, a közösségi lét, a játék és a szabadság társadalmi mintaként konstruálódnak. Nora (2010) az emlékezethelyekre anyagi, funkcionális és szimbolikus értelemben tekintett, és ezek együttes jelenlétét feltételezte. Lázár művére vonatkoztatva is megtehetjük ezt a hármas felosztást: az anyagi dimenzióját a könyv (mint fizikai tárgy) adja, a funkcionális az egyéni és az intézményi (otthoni és iskolai, feldolgozások) használat, míg a szimbolikus a kódolható jelentésrétegek (együttérzés, szeretet, tolerancia, gondoskodás). Mindezek alátámasztására három epizód szövegközele, kvalitatív elemzését mutatom be az alábbiakban, hogy demonstráljam az emlékezeti folyamatok többre-tegűségét.

Vacskamati virágja

A Vacskamati virágja epizód főhőse a címben szereplő erdőlakó. Vacskamati, aki Mikkamakkával együtt, nem kapott Lázár Ervintől a neve mellé állandó értelmező jelzőt. Története azt közvetíti, hogy a gondoskodás miként válik, cselekménybe ágyazottan, felidézhető emlékezeti sémává. Komplexen, vagyis az anyagi, funkcionális és a szimbolikus aspektusokból nézve értelmezhető ez az epizód. Az emlékezet materiális dimenzióját maga a virág jeleníti meg: „*Lila is volt, zöld is volt, sárga is volt, kék is volt, csuda egy virág volt. Úgy hívták: Vacskamati virágja.*” A virág fizikai jelenléte, állapotának változásai („kornyadozott”, „fonnyadozott”) felidézhető módon épül be a közösség emlékezetébe. Jól felismerhető mintázatok mutatnak a szövegben a repetitív szerkezetek, ezek egyfajta ritmikusságot adnak, és az ismételhetőséget, a reprodukálhatóságot szolgálják, előhívva a magyar irodalmi hagyomány szóbeli átadásának kereteit, műfajait (gondolva itt például a mesélés, mondókázás tradícióira).

A társas közegben való múltrekonstrukció pedig a kollektív emlékezet diszkurzusait erősíti, Norát is, aki szintén ehhez kapcsolja az emlékezethelyeket. Jól lehet, a felejtés fennáll, de a lehetőség még megvan, éppen az említett helyeknek köszönhetően, hogy ez ne történjen meg. De nem pusztán fizikai emlékezethely Vacskamati virágja. A mese funkcionális természete ugyancsak megragadható, elsősorban pedagógiai szempontból. A narratíva a törődés, a felelősség és a szeretet értékrendjének üzenetét közvetíti. A gyermek személyiségének a fejlődési mechanizmusa összefonódik a kollektív emlékezettel, annak lehetőségével, ami majd eljuttatja őt felnőttkorban addig, hogy gondoskodjon a családjáról, az esetekről, idősekről. A közösség (Ló Szerafin, Nagy Zoárd, Bruckner Szigfrid stb.)

feladata ebben a részben, hogy felhívja a figyelmet az emlékezésre. A felsorolások struktúrája („*Bizony nem gondozza a virágját. / Bizony nem öntözi.*”) a kollektív emlékezet működését modellezi, ahol az identitást formáló hivatkozási pontokként (is) azonosítható normák a közösség ismétlődő rítusai által rögzülnek.

Mindezekén túl a virág ebben az epizódban egy komplex szimbólum. A természet, a szépség, a törekenység, az érzékenység metaforája. Egyúttal a megújulásé, több szempontból is, hiszen Vacskamati a születésnapja alkalmából kapta, másrészt mert a virág szintén újjáéled, hiszen gazdája nem gondoskodik róla először, majdnem elszárad. A nevezetes napokhoz, eseményeikehez való kötődés az emlékezet kontinuitását biztosítja, azáltal pedig egy közösség identitásjelölőit. A záró dialógusban a virág megszólal, kimondja, hogy minden korábbi ellenére, szereti Vacskamatit, vele akar maradni. Ez a poétikai eszköz, a megszemélyesítés vezet egy olyan szimbolikus hely létrejöttéhez, ahol a szeretet, mint érték két, eltérő világ közös referenciájaként artikulálódik. Antropomorfizálja a természetet, ez utóbbit pedig humanizálja, megszüntetve hagyományos dichotómiájukat. A virág válaszaként elhangzó „Hiszi a piszi” kifejezés a gyermeknyelv, a rigmusok regiszterét aktiválja, és a jelentet a transzcendens szintről újra a játékos, a hétköznapi élte szintjére tereli. Ezáltal bontakozik ki egy komplex epizód, benne a szimbólumok ünnepélyességével, valamint játékoság és a humor egymásra épülésével. A Vacskamati virágja epizódban az emlékezet mechanizmusa komplexen valósult meg: 1. a ritualizáció, jelen esetben a születésnap, az ajándékdadás a közösségi szándék repetitív formái a kollektív emlékezet struktúrájának a része; 2. narratív séma kialakulását előmozdító szerkesztés (elhanyagolás – gondoskodás – megbocsátás), a morális emlékezet alapstruktúrájaként (Ricoeur, 2004); 3. metaforikusság, a virágszimbólummal többféle kulturális tartalom (természet, múlandóság, újjászületés, gondoskodás stb.), jelentésréteg vált közös tudássá egy szűkebb (az erdőlakók) és egy tágabb közösség (olvasók, befogadók) számára is.

Dömdö-dömdö-dömdödöm

A versíró verseny epizódja kaotikus szituációval, kapkodással és hangzavarral („rikoltozás”, „üvöltözés”) indul. „*Mikkamakka nagy rikoltozásra ébredt. Majd beszakadt a dobhártyája. Nem csoda, mert éppen az ő fülébe rikoltoztak*” (Lázár, 1985, 103). A Négyszögletű Kerek Erdő lakói vitatkoznak, veszekednek, ami nem meglepő, ez ugyanis hétköznapijaik része. Az izgatottságuk oka Bruckner Szigfrid kijelentéséből (hogy ő „a legnagyobb költő”), majd annak nyomán egy konszenzusos ötletből fakadt. „*Elhatároztuk hát – folytatta Aromo –, hogy költői versenyt rendezünk. Mindenki költ egy verset, és a végén te meg Maminti, a kicsi zöld tündér eldöntitek, hogy melyik kapja az első díjat*” (Lázár, 1985, 103). Mikkamakka nyugalomra inti a társaságot, egy kollektív normát fogalmaz meg,

amely szabályozza a megszólalás rendjét („csendesen és egyenként”). Majd egy emelvényre ül Mamintivel, és elkezdődik a verseny, szem előtt tartva a szabályokat. De még így sem sikerül vitáktól, félreértésektől, csalástól mentesen lebonyolítani, mert a vers lényegét mindannyian másképpen értelmezték⁷. De szabályalkotás, átfogó definíció helyett a közösség alkotói gyakorlata zárja le ezt a kérdést, saját tapasztalataik és benyomásaik alapján alakítják a verseket. Tehát a csoport maga jelöli ki, hogy mit tart értékesnek. Így a szövegben a jelentésalkotásra egy kollektív folyamatként tekinthetünk. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2002, 4) is hangsúlyozza: „Amikor használunk egy szimbólumot, akkor az összeköt bennünket a közösségünkkel, a társadalmunk, kultúránk egészével, múlttal és jövővel, belesűrűsödnek információk és érzések, a lehetséges jelentések és asszociációk sokasága.” A döntéshozatal hibrid folyamata – Mikkamakka és Maminti bírói szerepe, illetve a csoporttagok véleménye – olyan funkcionális teret generál, amelybe még beleférnek a közösségi dinamika spontán megmozdulásai is. A Négyszögletű Kerek Erdő „költői” nemcsak versenyeznek egymással, hanem a közösségi lét és az önkifejezés élményét is átélik. Ezért is győz Dömdödöm verse: „Dömdödöm. Dömdödöm./Dömdö-dömdö-dömdödöm” (Lázár, 1985, 112).

A „költői verseny” helyszíne a tisztás, annak része még az emelvény, és szükségesek hozzá olyan tárgyak, mint a papír, ceruza. Ez egy valós tér tényleges eszközökkel, így az esemény már egy konkrét aktus, megalapozva az emlékezet materiális oldalát. De itt van még a természettudományi kislexikon is – amelyet Maminti varázsol oda, hogy megnézzék, létezik-e az anakonda – egyrészt a tudás fizikai hordozójaként, másrészt az emberi kíváncsiságot kielégítő, a tudást hordozó eszközként. Azonban, ha pedagógiai érvényességét nézzük, van egy olyan üzenete is, hogy az információkat nem elegendő csupán megszerezni, hiszen a közös megbeszélés, a nézőpontok ütköztetése, az értelmezés által válik csupán kollektív tudás, illetve az emlékezet alkotóelemévé. A babérkoszorú is előkerül az epizódban, a győzelem szimbóluma, illetve az emlékezhely materiális tárolója. Lázár azonban megváltoztatja hagyományos értelmezését, itt ugyanis nem az elsőség jelölője, hanem a közösség által meghatározott érték, Dömdödöm esetében a szeretet kifejezésének az elismerése. Ezáltal a koszorú, az emlékezés folyamatában, fizikai létével is hozzájárul a közösségi identitás erősítéséhez.

A Négyszögletű Kerek Erdő Dömdö-dömdö-dömdödöm című epizódjában a szereplők olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek jelen vannak hétköznapijainkban is, mint például a nagyképűség (Bruckner Szigfrid), a tudálékosság

⁷ Bruckner Szigfrid kezd, Petőfi Anyám tyúkját szavalná saját versként. Nagy Zoárd és a többiek is játékos szóalkotásra épülő költeménnyel próbálkoztak, részben a hangzásra, részben a halandzsanyelvre épülő elemekkel.

(Nagy Zoárd), a kreativitás (Aromo). Az emberi gyengeségek, erősségek allegóriái ezek. Az epizódból a gyerekek szimbolikus formákon keresztül tanulhatják meg, hogy a hibázás és a játékoság egyaránt a közösségi dinamika része. Dömdödöm győzelme ugyanakkor a differenciáló pedagógia egyik fontos pillérére is rámutat: minden gyermek a saját képességei szerint járul hozzá a közösség sikeres működéséhez. Véleményem szerint egy hermeneutikai mozzanat, amikor Dömdödöm – értelmetlen hangsornak tűnő – versét Mikkamakka értelmezi („mindannyiunkat nagyon szeret”), és megalapozza a kollektív jelentésteremtést, hiszen képes megfogalmazni azt, amit a többiek nem. Egy kanonikus mondatba sűríti létüket, amely beépül a kollektív emlékezetbe azzal a tartalommal, hogy a szeretet kifejezésének a szándéka olykor felülírhatja az esztétikai elvárásokat.

Nora megállapítása szerint ahol az emlékezet kikristályosodik, ott keletkeznek az emlékezhelyek. A vizsgált epizód is ezt mutatja, hiszen a verseny által új emlékezeti tárolók jönnek létre, nem már meglévők, ennek következtében a közösség értékrendszere, struktúrája és identitása átfőmálódik. Komplex emlékezhely, amely a közösségi normák, a nyelvi játékok, a csoport működési mechanizmusainak a szövevénye. Kiderül, hogyan lesz a kezdeti felfordulásból rend, közösségi gyakorlat; hogyan lesz a gúnyból tanulás, az utánzásból eredetiség. Közben pedig egy tanulási folyamat, az ismételhető rítus (verseny), a felidézhető nyelvi forma (Dömdödöm), a hivatkozható kritériumok (nincs másolás, csalás; fontos a megértés) révén.

Bikfi-bukfenc-bukferenc

Ebben az epizódban az erdő performatív emlékezeti térként jelenik meg, felidézve a kollektív emlékezetben tárolt közösségi mintákat, jelszavakat, rítusokat, erre utal már a cím is. Narratív szerepükön túl a csoportidentitás közvetítői, újraalkotói. Ezt igyekszik megzavarni tiltó beszédével Zordonbordon: „*mától tilos az erdőn a bukfenc*” (Lázár, 1985, p. 116). A bukfenc először egy performatív testgyakorlat, amit az erdőlakók repetitíven végeznek, de nincsenek szabályai – ez Aromo reggeli mozgásformája, Vacskamati örömkifejezése, Dömdödöm játék, vagyis az együttélés egyik szimbóluma. Paul Connerton szerint a performatívok „hatékony emlékezetfelidéző rendszerek” (Connerton, 1997, 75). Az emlékezhely fizikai dimenzióját nemcsak a bukfencezés mozdulata adja, hanem a hármas tagolódású, ismétlésre épülő kifejezés (bikfi-bukfenc-bukferenc) is, amely egy közös hívószóként működik és az erdőlakók összetartozását hivatott kifejezni Zordonbordon fellépésével szemben. Ez tulajdonképpen a szabadság materiális megnyilvánulása is.

Az epizódban az erdőlakók közös bukfencezése az ellenállás, méghozzá aktív cselekvésként. Ez az aktus egy külső betolakodóval szemben definiálja a csoport összetartozást, értékrendjét. De ehhez szükség van egy cselekvő közösségre, amely – az öreg tölgytől kezdve az állatokon át – mindenkit egységes testgyakorlatra ösztökél a beletörődés, a szomorkodás („gyászoló gyülekezet”) helyett. Így sikerül csak az ellenséget lefegyverezni, hatalmi eszközeit (fenyegető fellépését) megsemmisíteni. Tehát ebben az epizódban sem lehet megoldás az erőszak. Az engedetlenség, amely azért a szereplők sajátossága, játékosított formában vezet el odáig, hogy Zordonbordon, felülírva saját rendelkezését, maga is bukfencezni kezd.

És ez a mozdulatsor adja a történet csúcspontját, hiszen egy hétköznapi cselekvés a tiltás hatására a közösségi lét szervezőerőinek, mint a jókedv és a belső szabadság, a szimbólumává válik. Ráadásul úgy, hogy ezúttal nem csak egy szűkebb csoport akarataról, vágyairól van szó. Az egész erdei közösség (növények, állatok egyaránt) az ügy mellé áll. A performatív testgyakorlatból egy formalizált rítus lesz, a bukfencezéssel, a kimondatlan szabállyal (hogy a krízishelyzetben ez a válasz), a verbális felkiáltással (bikfi-bukfenc-bukferenc). A szertartás pedig beépül a kollektív emlékezetbe a győzelem és összetartozás referenciáival. A történetben a bukfencezés tiltása, későbbi végrehajtása a tapasztalati tanulást modellálják, ebben pedig a játék és a mesék fontos komponens, hiszen a gyermekek ezek által képesek megismerni a közösségi elvárásokat és átélni az örömet adó cselekvések szabadságát.

Összegzés

A tanulmány hipotézise az volt, hogy A Négyszögletű Kerek Erdő norai értelemben emlékezhelyként értelmezhető. Feltevésem a célzott minta, vagyis a kiválasztott három epizód (Vacskamati virágja, a Dömdö-dömdö-dömdödöm és a Bikfi-bukfenc-bukferenc) mélyelemzése során beigazolódott. Az emlékezhely anyagi, funkcionális és szimbolikus struktúrája mindegyik történetben feltárható. Ebben a hármas értelemben beszél ugyanis Nora az emlékezhelyekről (Nora, 2010, 12).

A materiális emlékezhordók központi szerepet kaptak az epizódokban. A Vacskamati virágjában ez a virág, a Dömdö-dömdö-dömdödöm fejezetben a verseny fizikai tere (és a tisztás, az emelvény), illetve az ahhoz tartozó tárgyak (ceruza, papír, lexikon), míg a Bikfi-bukfenc-bukferencben a bukfenc (verbális és rituális síkon). Ezek teszik lehetővé egy-egy szituáció, cselekmény emlékezeti rögzítését és előhívhatóságát. A varázslattal előkerült kislexikon, a győzelmet

jelképező babérkoszorú, valamint a rítusként rögzült bukfenc, narratív szerepükön túl, a kulturális emlékezetben rögzült. A fizikai emlékezhelyek ugyanakkor olyan szimbolikus tartalommal telítődnek, mint a feltétel nélküli szeretet, a mondatok expresszív erejének elsődlegessége, továbbá a belső szabadság és az összefogás ereje.

Az emlékezhelyek funkcionális szintje a közösségi rituálék rendszere, ez biztosítja, hogy az emlékezet élő maradjon. A vizsgált epizódokban az ajándékozás, a költői verseny és a kollektív ellenállás válik ismételtető, performatív aktusokká, és rögzítik, formálják a közösségi normákat. A három történet elemzése ezt alátámaszja. A virág gondozása és nem gondozása, a költői verseny döntéshozatali eljárása, és a krízishelyzetre reflektáló bukfencezés mind-mind olyan közösségi gyakorlatok, amelyek a kulturális emlékezet intézményesült szintjéhez tartoznak. Ezek egyrészt egy adott szituációban megoldást hoznak, másrészt felidézhetőségükkel hasonló helyzetekben közös stratégiát jelenthetnek. A közösség pedig tanul ebből – az epizódok útmutatása nyomán – gondoskodást, felelősséget, elfogadást, konfliktuskezelést. Az emlékezhelyek „önmaguk referenciái” (Nora, 2010, 15), Lázár meseciklusa is így működik. Dömdödöm verse, a közösség hatókörén kívül, nem utal semmire, mégis elsődleges jelentésű az epizódban. Vacskamati virágja annak ellenére, hogy gazdája nem túl felelősségteljes, mégis „szereti”. A bukfenc pedig egy jó játék, amelyből egy szimbolikus emlékezeti rítus lesz.

A tanulmány a hipotézisen túl egyéb kutatási irányokat is felvetett, a többi között azt, hogy más gyermekirodalmi művek értelmezhető-e emlékezhelyként, és hogyan járulnak hozzá a kulturális emlékezet megőrzéséhez. De árnyalt képet adhatna egy recepciótörténeti vizsgálat is, hogy a különböző generációk hogyan kódolják a Négyszögletű Kerek Erdő szimbólumait. Leszögezhető: a mesefűzér narratív terében együtt van jelen az elvont és konkrét, a következetes és a nonszensz, így a hagyományos és a modern irodalmi megközelítések, illetve pedagógiai diskurzusok egyaránt megfelelő keretet adhatnak a további vizsgálatoknak.

A mesék a kollektív emlékezet hordozói. Fontos, hogy elbeszéléseikre ne pusztán egy archaikus szöveggént tekintsünk, hanem egy közös, napjainkban is használható tudás forrásaként, addig marad ez élő emlékezet (Bálint, 2015, 44).

Felhasznált irodalom

- Alföldy Jenő (2007): Teljes égbolt a szűkebb haza fölött. Lázár Ervin írói világa. *Hitel*, 20(5), 95–113. <https://tinyurl.com/nvdytppw>
- Bálint Zsuzsa (2013): A mese mint emlékezetforrás és identitásteremtő aktus – Lydia Cabrera: A Komák című mese értelmezése nyomán. *Néprajzi látóhatár*, 22(4), 38–49. <https://tinyurl.com/j3ec6r2w>
- Connerton, Paul (1997): Megemlékezési szertartások. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris, Budapest 64–84.
- Gombos Péter, Tóth Máté & Péterfi Rita (2019): Hogyan és mit olvas a digitális generáció – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és Nevelés*, 2019, 21(3–4), 12–50. <https://doi.org/10.33569/akk.2391>
- Kapitány Ágnes & Kapitány Gábor (2002): Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In Kapitány Ágnes & Kapitány Gábor: *Jelbeszéd az életünk*. Osiris, Budapest, 124–156. <https://tinyurl.com/4kuhy7xf>
- Komáromi Gabriella (2011): *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris, Budapest.
- Lázár Ervin (1985): *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Móra, Budapest.
- Lázár Fruzsina (2001): A mese varázsgömbjében. *Vigilia*, 66(12), 950–953. <https://tinyurl.com/wvbs57es>
- Marton Mária (2007): *Mese Lázár Ervinről*. Könyvmolyképző, Szeged.
- Nora, Pierre (2010): *Emlékezet és történelem között*. Napvilág, Budapest.
- Pompör Zoltán (2007): *Hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében*. Doktori disszertáció, Kézirat, Debreceni Egyetem, Debrecen. <https://tinyurl.com/442s5nmj>
- Pompör Zoltán (2020): *A Négyszögletű Kerek Erdő – mesefűzér*. Olvasóvánevelés, BlogPost, (2020.05.02. 02:44) <https://tinyurl.com/4m42mzbj>
- Pompör Zoltán (2021): *Közös kötelezőkkel a közösségért – Avagy Bab Berci esete a tantervvel*. Mesecentrum, BlogPost, (2021.02.22) <https://tinyurl.com/5detjtp2>
- Poós Zoltán (2023): *A szeretet nyelve: Dömdödöm. 87 éve született Lázár Ervin*. Mesecentrum, BlogPost (2023.05.05) <https://tinyurl.com/3hpkcn78>
- Tamás Ildikó (2015): „Szárnyati / Gézamalacra”. A halandzsza természetéről. In Gazda József, Szabó Etelka & Ferenczné Szöcs Éva (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor – Az igazság keresése*. Kőrösi Csoma Sándor (21). Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 165–175. <https://tinyurl.com/bdevtw7m>
- Vigyikán Villő (2023): Lázár Ervin, a „nagy, egyetemes, világméretű család”. *A Négyszögletű Kerek Erdő mint novellaciklus*. *Irodalomismeret*, 4. 84–107. <https://tinyurl.com/3s3svpmf>

• A tanulmányban előforduló webes hivatkozások legutolsó ellenőrzési időpontja: 2025. november 1.